

СТИЛІЗАЦІЯ І ПАРОДІЯ: ЛІТЕРАТУРНІ «ТРАНСКРИПЦІЇ» ЧУЖОГО СТИЛЮ

У статті представлено аналітичний огляд різних точок зору на проблему дефініції й диференціації стилізації та пародії з урахуванням можливих кореляцій.

Ключові слова: літературна пародія, стилізація, другий план, об'єкт пародіювання.

Дослідження стилізації та пародії ускладнюється різноманітністю їхнього тлумачення. Єдиного й вичерпного визначення не існує. Вивчення цих явищ ускладнюється також варіативністю форм художньої стилізації та пародії в літературі. З огляду на зазначене ми обрали для пропонованої статті розкриття проблеми наповнення та розмежування понять «стилізація» і «пародія».

Стилiзація, етимологічно пов'язана з поняттям «стиль» як структурною єдністю «образної системи й прийомів художнього вираження, породжуваного живою практикою розвитку (...) мистецтва» [12, 333], спирається на диференціацію та інтеграцію стильових явищ із урахуванням типових форм (епохи, народу, нації, художньої традиції) та індивідуальних форм стилю (власне стиль, манера, почерк). Як відомо, про стиль йдеться там, де збігаються формальна оригінальність й змістова оригінальність, а про манеру та почерк доречно говорити щодо творів оригінальних переважно за формою.

Суголосною є дефініція, запропонована у «Літературознавчому словнику-довіднику», де це поняття визначається як «свідоме наслідування творчої манери певного письменника, зовнішніх формальних ознак його стилю чи напрямку» [8, 655].

Проте, на наш погляд, необхідно розмежовувати стилізацію як прийом і стилізацію як жанр, заснований на цьому прийомі, адже, як слушно зазначає О. Кубасов: «Говорячи про стилізацію, в одних випадках мають на увазі жанр, в інших вона виявляється синонімом процесу, в третіх – якістю літературного твору, в четвертих – певним конструктивним домінантним принципом стилю, що може проявлятися в різних жанрах» [6, 116]. Тож стилізація як жанр характеризується тим, що в ній «обов'язково є дві індивідуальні мовні свідомості: та, яка зображує (тобто свідомість стилізатора), і та, яку зображують. Безпосередньо про предмет стилізатор говорить лише цією чужою для нього мовою, яка стилізується. Але саме мова, що стилізується, показана у світлі сучасної мовної свідомості стилізатора» [1, 174]. Таким чином природа стилізації полягає в зіставленні «позатекстової» свідомості й мови автора-стилізатора, що відповідає

прийнятій літературній нормі, зі словесно вираженою свідомістю та мовою героя, що стилізується, тою чи іншою мірою відхиляється від норми.

Стилізаціями слід вважати тільки ті твори, що орієнтовані на відтворення «чужого стилю» як основного предмета зображення. Твори, предметом художнього освоєння яких є об'єктивна реальність, такими вважати не можна, навіть якщо їм притаманний імітаційний характер.

Оскільки основою художньої форми твору є жанр, можна зробити припущення, що порушення жанрового стилю може служити специфічним прийомом, який розкриває глибокий психологічний, соціальний та естетичний зміст явища, і що саме до цього апелюють і стилізація, і пародія.

Загалом наслідком взаємодії текстів може бути стилізація чи пародія: у першому випадку письменник обмежується лише імітацією стилю першоджерела, у другому – ця імітація здійснюється, щоб «дискредитувати, висміяти його, заперечити змістові чи формальні його риси, отже, заперечити канон» [9, 14].

Треба сказати, що і стилізації, і пародійні твори в нашому розумінні цього жанру існували вже у XVIII ст. Проте у той час ці явища часто ототожнювалися, що добре видно, наприклад, у «Поетиці» Г. Кониського. Сьогодні ж чітко окреслилася виразна різниця між ними, що зумовлюється протилежністю їхніх функцій. Адже письменник, що наслідує іншого автора, його стиль, манеру, думку, композиційні прийоми тощо, стверджує свого попередника, канонізує зміст і форму його творів.

Історична ретроспектива свідчить, що стилізація й пародія, за визначенням М. Полякова, виникають в «епохи культурного перелому», коли, як вважає О. Кубасов, долаючи традицію, «апробація нових естетичних ідей відбувається не тільки у формі відмови від колишніх досягнень, але й у формі оновлень і повторної перевірки їх через стилізацію» [6, 236].

Сучасне розуміння стилізації та пародії в літературі відсилає нас до праць Ю. Тинянова «Достоевський і Гоголь (до теорії пародії)» (1921 р.), М. Бахтіна «Проблеми поетики Достоевського» (1972 р.), М. Полякова «Питання поетики та художньої семантики» (1978 р.) та ін.

Так, Ю. Тинянов цілком слушно зауважує, що «стилізація близька до пародії. І та й інша живуть подвійним життям: за планом твору стоїть інший план, який утилізується і пародіюється. Але в пародії обов'язкова нев'язка обох планів, зсув їх; пародією трагедії буде комедія (все одно, через підкреслення чи трагічність або через відповідну підстановку комічного), пародією комедії може бути трагедія. При стилізації цієї нев'язки немає, натомість є відповідність один одному обох планів: що стилізує і стилізованого, що в ньому проступає. Але все-таки від стилізації до пародії – один крок; стилізація, комічно мотивована або підкреслена, стає пародією» [11, 201].

Цю думку Ю. Тинянова цілком поділяє Б. Бегак, додаючи, що «для пародії стилізація необхідна як перша сходинка; наступна сходинка – підкресленість або комічне мотивування стилізації. Підкресленість, комічне мотивування або те й інше разом і є тим, що спрямовує один проти іншого

узгоджені в стилізації плани» [3, 51–52]. Б. Бегак аналогічно Ю. Тинянову чітко розрізняє пародію та стилізацію, адже «на противагу стилізації, наступної оригіналові як зразку, пародія деформує цей зразок, стаючи методом самокритики або сатири – залежно від того, яку роль грає для пародиста той чи інший взятий ним об'єкт» [4, 27].

За М. Бахтіним, і стилізації, і пародії «...притаманна одна спільна риса: слово тут має подвійне спрямування – і на предмет мовлення як звичайне слово, і на інше слово, і на чуже мовлення (підкреслення М. Бахтіна. – *В.Н.*). Якщо ми не знаємо про існування цього другого контексту чужого мовлення й почнемо сприймати стилізацію або пародію так, як сприймається звичайне – спрямоване лише на свій предмет – мовлення, то ми не зрозуміємо цих явищ за сутністю: стилізація буде сприйнята нами як стиль, пародія – просто як поганий твір» [2, 248].

Якщо мета стилізації – підтримка і популяризація тексту, то пародії – висміювання, викриття. М. Бахтін розглядає стилізацію і пародію як різні форми мислення й говоріння в творі, як прояви новаторських (чужих) мовних компонентів. Відмінність між цими двома жанрами М. Бахтін пояснює так: «Стилізація стилізує чужий стиль у напрямку його власних завдань. Вона тільки робить ці завдання умовними. (...) Інакше йде справа в пародії. Тут автор, як і в стилізації, говорить чужим словом, але, на відміну від стилізації, він вводить у це слово смислову спрямованість, яка прямо протилежна чужій спрямованості. Другий голос, що оселився в чужому слові, вороже стикається зі споконвічним господарем і змушує його служити прямо протилежним цілям. (...) ...у пародії неможливе злиття голосів, як це можливо в стилізації... Чужий стиль можна пародіювати у різних напрямках і вносити в нього нові акценти, у той час як стилізувати його можна, по суті, лише в одному напрямку – у напрямку його власного завдання» [2, 258–259]. Незважаючи на розмежування стилізації та пародії, М. Бахтін виводить поняття «пародійної стилізації», допускаючи можливість їх зближення.

Сучасний російський дослідник літературної пародії В. Новіков також чітко відмежовує цей жанр від стилізації, посилаючись на Ю. Тинянова. О. Сурков навпаки ототожнює літературну пародію та стилізацію: «Пародія в більшості випадків представляє собою гумористичну чи сатиричну стилізацію. Вона повинна неодмінно знижувати, дискредитувати стилізований об'єкт, і в цьому її відмінність від комічної стилізації або жартівливих наслідувань, позбавлених такої спрямованості... Проте, будучи стилізацією, пародія знижує і висміює не тільки *стилістику* (виділення О. Суркова. – *В.Н.*) (у вузькому розумінні цього слова), але нерідко і весь художньо-ідеологічний комплекс оригіналу (стиль у широкому значенні) й навіть світобачення автора в цілому... Трапляються пародії, що передражнюють сам жанр безвідносно до конкретного стилю (точніше стилістики), який його втілює (наприклад, пародії Козьми Пруткова на жанр байки)» [5, 604–605]. Проте наведені аргументи О. Суркова недостатньо логічні й обґрунтовані, відзначаються деякою хаотичністю.

Важливою для нашого дослідження є характеристика пародії як «своєрідної форми літературної самосвідомості», запропонована М. Поляковим. Він вважає, що всередині однієї і тієї ж художньої школи, в межах одного й того ж художнього стилю основною функцією пародії є критична, яка переслідує мету не висміяти якийсь тип художньої свідомості з позицій іншого, але затвердити і внести певні обмеження. Завдяки названим функціям пародія сприяє оновленню всієї системи панівних літературних принципів, поєднуючи в собі риси творчого пошуку й «найтоншої інтелектуальної гри» [10, 281].

Питання про ігровий характер стилізації досліджено в літературознавчих джерелах набагато менше. Його порушують Ю. Тинянов, наводячи як приклад творчість Ф. Достоевського, і А. Кубасов, аналізуючи прозу А. Чехова, однак предметом спеціального розгляду ігрова специфіка стилізації так і не стала. Проте можна припустити, що стилізація й пародія – дві форми літературної гри, засновані на різних ігрових векторах: перша розгортається в напрямку, заданому текстом-прототипом, друга – у протилежному.

Ігрове визначення стилізації та пародії виявляє ще одну притаманну їм рису – інтертекстуальність. Так, письменники, які люблять різного роду текстуальні ігри, залучають у свою «партію» «хорошого читача», який повинен у процесі гри-перечитування «перестворити» текст, розгадуючи авторські загадки, обходячи розставлені ними пастки, користуючись натяками-ключами, що й визначає своєрідність гри інтертекстуальними кодами і веде до можливості паралельних вчитувань значень. Саме інтертекстуальність і створює ігрову ситуацію.

Визначається зв'язок теорії інтертексту з проблемою «конструктивної функції», обґрунтованої Ю. Тиняновим у роботі «Про літературну еволюцію» (1927 р.), яка дозволяє розглядати в аспекті інтертекстуальних включень явища різного порядку, що істотно розширює дослідницькі перспективи у вивченні стилізації та пародії.

Отже, для пародії не завжди можна встановити конкретні межі: вона стоїть поруч із стилізацією. Проте останній властива "згода" між об'єктом та суб'єктом, який, відтворюючи, робить спробу підтримати попередника, продовжити, хоч і дещо по-своєму, його стиль. У пародії на перший план виступає контраст, різниця між обраними засобами й змістом заради зниження, висміювання об'єкта або дружньої усмішки. Отже, якщо той, хто стилізує, своєю творчістю стверджує об'єкт, намагається його продовжити й виставити в хорошому світлі, то пародист ставить за мету змінити погляди на об'єкт, показати його слабкі місця й таким чином знизити в очах читача або ж просто по-дружньому посміятися.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет / М.М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1975. – 504 с.

2. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1972. – 434 с.
3. Бегак Б.А. Пародия и ее приемы // Бегак Б.А., Кравцов Н.И., Морозов А.А. Русская литературная пародия. – М.-Л.: ГИЗ, 1930. – С.51-65.
4. Бегак Б. Пародия и пародисты / Б. Бегак // Литературная газета. – 1934. – № 60. – С. 24–35.
5. Краткая литературная энциклопедия / Глав. ред. А.А. Сурков. – М.: Сов. энци., 1968. – Т. 5 – 976 с.
6. Кубасов А.В. Проза Чехова: искусство стилизации / А.В. Кубасов. – Екатеринбург: Уральский государственный педагогический ун-т, 1998. – 399 с.
7. Кубасов А.В. Рассказы А.П.Чехова: поэтика жанра: Учеб. Пособие / А.В. Кубасов. – Свердловск: Свердлов. пед. инс-т, 1990. – 72 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
9. Нудьга Г.А. Пародія в українській літературі / Г.А. Нудьга – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1961. – 175 с.
10. Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики: Монография / М.Я. Поляков. – М.: Сов. писатель, 1986. – 480 с.
11. Тынянов Ю.Н. Достоевский и Гоголь (к теории пародии) // Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: Наука, 1977. – С. 198–226.
12. Эстетика: Словарь / Под общ. ред. А.А. Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с.

В статье представлен аналитический обзор различных точек зрения на проблему дефиниции и дифференциации стилизации и пародии с учетом возможных корреляций.

Ключевые слова: литературная пародия, стилизация, второй план, объект пародирования.

The article deals with analytical review of different perspectives on the problem definition and differentiation of stylization and parody, taking into account possible correlations.

Key words: literary parody, pastiche, the second plan, the object of parody.